

BİR TÜRK ÂİLESİ RİF'AT PAŞA SÜLÂLESİ (MEHMED RİF'AT HÜSÂMEDDİN PAŞA'NIN YAŞAMI, ARDILLARI VE ÖNCÜLLERİ)

Osman Fikri Sertkaya (2021), *Bir Türk Âilesi Rif'at Paşa Sülâlesi (Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın yaşamı, ardılları ve öncülleri)*, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 208 s., ISBN: 978-625-7201-34-6

Hülya UZUNTAŞ*

Gazi Türkiyat, Bahar 2021/28: 211-216, DOI: 10.34189/gtd.28.014

Zehî dâmâd vü zehî şecere

Aferin Fikri-yi kavîhacer'e¹ (s. 12)

“Osmanlı İmparatorluğundaki halk sağlığı için lüzumlu mikrobiyoloji çalışmaları bir çok şartlarda karşılaşılan imkânsızlıklar dolayısıyla kolay olmamış, özellikle savaşlarda durum çok zorlaşmıştır. Bununla birlikte Türk mikrobiyologları memleket şartlarına uygun metodlar bulmuşlar, âletler icat etmişler ve bu zorlukları yenerek vazifelerini şerefle başarmışlardır” (Unat 1970: 171, 174).

Sultan II. Abdülhamid Han'ın sağlık alanındaki hassasiyeti ve bu sahanın gelişmesi için attığı yenilikçi adımlar Türk topraklarında başarılı hekimlerin yetişmesini sağlamıştır. Kuduz aşısı kâşifi Louis Pasteur'ün bilimsel çalışmalarının devamı için Sultan II. Abdülhamid Han'ın verdiği maddî destek sonucunda Türkiye'den gönderilip Avrupa topraklarında mikrobiyoloji eğitimlerine devam eden hekimler üstün başarı göstererek tamamladıkları eğitimleri sonunda ülkeye dönüp ilmi çalışmalarına devam etmiş ve mikrobiyoloji alanında önemli bulgular elde etmişlerdir.

Avrupa'ya (Paris'e) gönderilip bakteriyoloji tahsili gören hekimlerden biri Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin'dir. Kuduz aşısının Türk topraklarındaki uygulayıcılarından olan Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin, çiçek hastalığı üzerine de önemli ve etkili çalışmalar yapmıştır. Ayrıca Ağustos 1893'te İstanbul'da ortaya çıkan ve hekimler arasında ihtilafa yol açan salgının kolera salgını olduğunu kesin sonuçlarla ortaya koyan iki Türk hekimden biri de yine Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin olmuştur (Unat 1970: 166-167). Öyle ki salgının sonlandırılabilmesi için alınması gereken tedbirleri Pasteur'e soran Sultan II. Abdülhamid'in isteği üzerine, Pasteur'ün tedbirlerin uygulayıcısı olarak Türkiye'ye gönderdiği Dr. André

* Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne / TÜRKİYE. hulyauzuntas@trakya.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2306-5483

¹ Mezkûr beyit, 20-22 Eylül 1993 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen III. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nin üçüncü gününde “Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın hayatı ve eserleri” başlıklı tebliğini sunan Osman Fikri Sertkaya'yı tebrik için tebliği dinleyenler arasında bulunan Prof. Dr. Hüsrev Hatemi tarafından yazılarak kendisine takdim edilmiştir (s. 11-12).

Chantemesse salgını evvelden teşhis eden Türk hekimlerin başarısını takdir etmiştir (Unat 1970: 167; Melikoğlu 2007: 8).

Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Avrupa'daki tahsilinin ardından ülkesine dönerek devletin farklı kurumlarında hizmet vermiştir. Vazifeleri arasında 1893-1909 yılları arasında Baytar Mektebi'ndeki bakteriyoloji hocalığı (s. 29) göze çarpar. Baytar Mektebi'nde çalıştığı dönemde İstiklâl Marşı şâirimiz Mehmet Akif Ersoy'un da hocası olmuş ve Ersoy üzerinde hem hocalığı hem de kişiliği ile oldukça müspet izler bırakmıştır. Bu müspet izleri Mehmet Akif Ersoy'la ilgili hazırlanan muhtelif çalışmalarda da görmek mümkündür. Ersoy'un arkadaşlarından "(Mithat Cemal) Kuntay'a göre, Mehmet Akif Sivil Veteriner Okulundaki eğitimi sırasında, çoğu doktor olan hocalarından müspet tesirler alarak okulun ders ve laboratuvarlarına şevk ve arzu ile devam etti. Mehmet Akif'in okula girdiği yıl, Paris'ten dönen (Mehmed) Rifat Hüsameddin de Halkalı Veteriner Okulunda göreve başladı ve okula ilk kez "mikrop kültürünü" getirdi. Mehmet Akif, bu yeni bilimsel gelişmeyi (Mehmed) Rifat Hüsameddin'in bizzat kendisinden öğrendi. Mehmet Akif, hocasından Pasteur'ün yalnız ilmini öğrenmekle kalmadı, aynı zamanda onun bazı beşerî değerlerini de öğrenme fırsatı buldu. Pasteur Hıristiyan'dı, ancak Mehmet Akif, onun adını söylerken, gözleri büyür, sesi değişirdi. Mehmet Akif, kendisine Pasteur'ü ve çalışmalarını anlatan ve öğreten hocası (Mehmed) Rifat Hüsameddin'i hep hürmetle anmaktaydı" (Sinmez&Yaşar 2011: 144). Kuntay'dan nakledilen bu cümleler Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin'in Mehmet Akif Ersoy üzerindeki tesirini gözler önüne sermektedir.

Gerek başarılarla dolu meslek hayatı ve tıp bilimine katkılarıyla Türk tıbbına yön verenlerden biri olması gerek Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin atalarına uzanan soyu gerekse yukarıda da ifade edildiği üzere, Mehmet Akif Ersoy üzerindeki tesiriyle yaşamının, öncülleri ve ardıllarıyla şeceresinin tespiti uygun görülen Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin'in yaşamı ile şeceresine dair tarihî belgelere ve çeşitli kaynaklara dayanan oldukça teferruatlı bir çalışma, Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin'in torununun kızı Ayşe Gül Nişancı-Sertkaya ile evlenerek Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa sülâlesinin damatları arasına dâhil olan Osman Fikri Sertkaya tarafından hazırlanıp 2021 yılının Mart ayında *Bir Türk Âilesi Rif'at Paşa Sülâlesi (Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın yaşamı, ardılları ve öncülleri)* adıyla Bilge Kültür-Sanat yayınları arasından çıkmıştır.

Eserin ön kapak sahifesinde, yaşamı ve şeceresi ile esere konu olan Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa ve eşi Sabiha Hanım ile beş çocuğunun yer aldığı âile fotoğrafı kullanılmıştır. Arka kapak sahifesinde ise arka kapak yazısını çevreleyen yapraklardan oluşan bir çerçevenin kullanılması Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa sülâlesinin yaprak dökümü misali ebediyete intikal eden âile efrâdı için oldukça uygun temsili bir tercih olmuştur. *İç kapak sahifesinin* (s. 3) ardından yazarın eserini Rif'at Paşa sülâlesi mensubu olan eşi Ayşe Gül Nişancı-Sertkaya'ya "Eşim Ayşe Gül'e

her şey için” diyerek ithaf ettiği *ithaf sahifesi* (s. 5) gelir. İthaf sahifesini bölüm başlıkları, alt başlıklar ve sahife numaralarının yer aldığı *içindekiler* (s. 7-10) listesi takip eder. Yazar kitabın ortaya çıkış sürecini *Kitabın Hikâyesi* (s. 11-14) başlığı altında özetlemiştir. *Sunuş*'ta (s. 15-16) kuduz aşısını bulan Louis Pasteur'ün Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid Han'ın maddî desteğiyle Paris'te Pasteur Enstitüsü'nü kurduğu, kurulan bu enstitüde Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin (Nişancı)'nın da aralarında bulunduğu Türk doktorların da kuduz aşısı yapmak için eğitim aldığı bilgisi verilmiş ve eserde, 27 Temmuz 1892'de kurulan “Osmanlı Aşı yapma evi (Telkîhhâne-i Osmânî = Telkîhhâne-i Şâhâne)'nin aralıklı olarak on altı yıl müdürlüğünü yapan Askerî tabib **Prof. Dr. Mehmet Rif'at Hüsâmeddin (Nişancı)**'nın hayatı, öncülleri (ecdadı) ve ardılları (ahfadı)'nın hikâyeleri”(s. 16)'nin konu edildiği belirtilmiştir. Yazarın eserini hazırlarken yararlandığı kaynaklar *Bibliyografya* (s. 17-18) başlığı altında basım tarihlerine göre, kronolojik olarak listelenmiştir.

Dört ana bölümden müteşekkil eserin *Öncülleri* (s. 109-158) başlığı verilen birinci bölümünde, “Prof. Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'ye dayanan ecdâdının yani öncüllerinin hikâyesi özetlenmektedir” (s. 13). Bir kitapçık şeklinde hazırlanan bu bölüm Bahâeddin Veled ile oğlu Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin kısa hayat hikâyesinin verildiği *Sunuş* (s. 111) yazısı ile başlar. Ardından *Karamânî Mehmed Paşa* (s. 111-152) başlığı altında Karamânî Mehmed Paşa'nın Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'ye uzanan şeceresi birtakım bilgilerle birlikte tablo halinde verilmiş, Arap harfli kaynaklarda geçen vefat olayının Latin harflerine aktarımı ve Türkiye Türkçesine çevirisi, mezarı hakkında bilgi, mezar taşı yazıtlarının fotoğrafları ile Arap harfli imlâları, Latin harflerine aktarımı ve Türkiye Türkçesine çevirileri, Nişancı Camii hakkında bilgi, Kapucubaşızâde Mehmed Rif'at Efendi Vakfı'nın tevliyeti ile ilgili içinde Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın şeceresinin zikredildiği mahkeme ilâmı, Nişancı Camii külliyesinin gelir kaydı, vakıf şartları, Karamânî Mehmed Paşa'nın nâsir ve şâirliği, Karamânî Mehmed Paşa ile ilgili tezkire ve muhtelif kaynaklardaki bilgiler ile onun için yazılan kasidelere yer verilmiştir. Yazar bu bölümü, *Son Sözde* (s. 153) de belirttiği üzere, Karamânî Mehmed Paşa hakkında yapılan monografi çalışmalarından İsmail Hakkı Konyalı'nın “Kitabın Müellifi Mehmed Paşa Kimdir?” başlıklı yazısıyla sonlandırmıştır.

Eserin *Askerî Tabib Profesör Doktor Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa* (s. 19-58) ana başlığı ve beş alt başlıkta (s. 59-68) değerlendirilen ikinci bölümünde, baba tarafından soyu Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin büyükannesine kadar uzanan Prof. Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın H. 1280 (M. 1863-1864)'deki doğumu, başarılı geçen eğitim hayatı, terfi ve ödüllerle dolu parlak meslek hayatı, Louis Pasteur'ün yeğeni ile yaptığı evlilik (s. 28; 28[Dip.7]), bu evlilikten dünyaya gelen beş çocuğuyla mutlu âile hayatı ve H. 1338 (M. 18 Şubat 1922)'deki vefatı tarihî belgelerden hareketle ve bu belgelere eşlik eden fotoğraflarla anlatılmıştır. İlgili bölümün yazımı esnasında çok sayıda Fransızca ve Arap harfli belgenin kullanıldığı

görülmektedir. Bu belgelerden Arap harfli olanların birçoğunun Latin harflerine aktarımı yapıldıktan sonra Türkiye Türkçesine çevirisi verilmiş (örneğin bk. s. 22), birkaç tanesinin de yalnız Latin harflerine aktarımı (örneğin bk. s. 36) ile iktifa edilmiştir. Fransızca belgelerin ise ya doğrudan Fransızca aslı (örneğin bk. s. 27) ya Türkiye Türkçesine çevirisi verilmiş (örneğin bk. s. 23) ya da fotoğrafları da kullanılan bazı Fransızca el yazılı belgeler, okurların daha rahat anlayabileceği şekilde, özgün dilinde bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra Türkiye Türkçesine çevrilmiştir (örneğin bk. s. 26-27). Eserde Prof. Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın âile fertleri arasındaki yazışmalardan örnekler ile Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın büyük oğlu için yazdığı tavassut mektubu *Mektuplaşmalar* (s. 49-53) alt başlığıyla verilmiştir. İlmî çalışmaları ve hususî kütüphanesi hakkında da bilgi verilen Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın çiçek hastalığı üzerinde de mühim çalışmalar yaptığı belirtilmiştir (s. 53). *Anılar* (s. 55-58) alt başlığında Rif'at Hüsâmeddin Paşa'yı tanıyan üç kişinin onun ile ilgili anılarına yer verilmiştir.

Yazar yaptığı araştırmalar sonucunda Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın hayatı ile ilgili bazı ansiklopedik bilgilerin düzeltilmesi gerektiğini de tespit etmiştir (bk. s. 21 [Dip. 1]). Ayrıca "Prof. Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa Mehmet Ali Aybar'ın Büyükbabası Mıydı?" (s. 59-63) başlığı altında Mehmet Ali Aybar'ın büyükbabası ile Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın meslek ve isim benzerliklerinden dolayı birtakım yayınlarda karıştırılması sonucunda Aybar'ın sehven Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın torunu olarak zikredildiğini tespit eden yazar, bu yanlış anlamayı da düzelttiği gibi, yine bazı kaynaklarda zikredilen Mehmet Ali Aybar ile Nazım Hikmet'in akrabalık ilişkisinde de düzelti yapılması gerektiğini belirlemiştir. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın çocuklarının yer aldığı şeceresi ile Mehmet Ali Aybar ve Nazım Hikmet'in şecereleri tablolar hâlinde verilerek okurların ilgili kişiler arasındaki akrabalık ilişki durumlarını daha açık görmesi sağlanmıştır.

Prof. Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın Anne Tarafından Şeceresi başlığı altında Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın "anne tarafından Kocamustafapaşalı ebezâdelere dayanan şeceresi" tablo hâlinde listelenirken (s. 64) anneannesi ve diğer akrabalarının isimlerinin zikredildiği 4 Ocak 1879 tarihli mahkeme ilâmının da Latin harfli metni verilmiştir (s. 65-66).

Prof. Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın Küçük Kardeşi Dr. Refet Engin'in Ardılları başlığı altında, Neş'et ve Kâmrân isimli iki oğlu olan (bk. s. 64) Refet Engin'in ikinci oğlu Kâmrân'ın doğumu için ebced ile düşürülen tarih beyti ile Kâmrân Bey'in el yazısı yer almaktadır (s. 67).

Bu bölümün *Prof. Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın Babasının Üsküdarlı Hattat Süleymân Yesârî Bey'den Başlayan Şeceresi* şeklindeki son başlığı altında Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın Üsküdarlı Hattat Süleymân Yesârî Bey'e uzanan şeceresi bir tablo hâlinde verilmiştir (s. 68).

Eserin *Ardılları* ana başlığı ve Prof. Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin (Paşa) (XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk yarısında yaşayan tanınmış askerî tabib profesör doktor)'nın *Soyağacı* alt başlığı verilen üçüncü bölümünde (s. 69-108), Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın beş çocuğunun Rif'at Hüsâmeddin Paşa'dan başlayan şecereleri tablolar hâlinde ayrı ayrı listelenmiş ve şecerelerde yer alan âile mensupları ile âileye damat olarak dâhil olan bazı fertlerin hayatları hakkında bilgi verilmiştir. Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın ardılları veya eşlerine ait birçok fotoğraf ve hayatlarına ait birtakım belgelerle de zenginleştirilen bu bölümden anlaşılacağı üzere yazarı bu kıymetli Türk bilim adamının yaşamını, ardılları ve öncüllerini araştırmaya sevk eden gelişme "Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın dördüncü çocuğu Kaptan Ömer Hüsâmeddin Nişancı'nın ikinci çocuğu olan Kaptan-Armatör Ahmet Rifat Nişancı'nın ilk çocuğu olan Ayşe Gül (Nişancı-)Sertkaya" (s. 71) ile 16 Aralık 1991'de evlenip sülâleye damat olarak dâhil olmasıdır.

Belgeler (s. 159-189) başlıklı dördüncü bölümde, eser hazırlanırken faydalanılan on yedi belgenin görseli ile Arap harfli olanlarının Latin harflerine aktarımları verilmiştir. On sekizinci belge olarak da "Sultan II. Abdülhamid Han'ın Askerî Tabib General Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'ya hediye ettiği saat"ın fotoğrafı eklenmiştir (s. 189).

Eserin çift sütun olarak hazırlanan *Dizin* (s. 191-208) bölümünde eserdeki şahıs isimleri, isim-soy isim şeklinde alfabetik olarak sıralanmış ve zikredildikleri sahife numaraları verilmiştir. Aynı ismin eserde geçen farklı imlâlarına bk./krş. kısaltmaları ile göndermeler yapılmış, böylece okurların eserdeki benzer isimleri karıştırma ihtimalinin de önüne geçilmiştir.

SONUÇ

Askerî tabib Prof. Dr. Mehmed Rif'at Hüsâmeddin (Nişancı)'nın yaşamı, ardılları ve öncüllerinin konu edildiği bu eser, sadece bir Türk âilesi/sülâlesi hakkında bilgi vermiyor, yazarın da belirttiği üzere, Türk tıp tarihinde aşının geçmişine de ışık tutuyor. Louis Pasteur'ün keşfettiği kuduz aşısının Türk topraklarındaki uygulayıcılarından biri olan, çiçek aşısı üzerinde de oldukça mühim çalışmalar yapan, soyu Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin atalarına kadar uzanan, ömrünü Türk halkına hizmetle geçiren bakteriyoloji uzmanı bir Türk bilim adamının belgeler ışığında kaleme alınan başarılarla dolu hayat hikâyesini okumak dahi Türk halkı için gurur vericidir. Bu vesile ile öncülleri ve ardılları ile sülâle efrâdını kısmen de olsa tanıyarak ecdâttan yadigâr kalan ilim zincirinin farklı sahalarda da kuvvetli şekilde devam ettiğini görüyoruz.

Yeni nesil okurların daha rahat anlayabileceği kelimeleri (*hayat ~ yaşam, ecdâd ~ öncül, ahfâd ~ ardıl* gibi) esere dâhil etme noktasında yazarın eşinin telkinini kabulü,

uzun yıllarını genç nesilleri yetiştirmekle geçiren iki akademisyenin eğitim-öğretim tecrübelerine dayanıyor.

Yazar bu eseri hazırlayarak 16 Aralık 1991’de evlendiği, 16 Aralık 1956 doğumlu “Rif’at Paşa sülâlesi” mensubu olan eşi Ayşe Gül Nişancı-Sertkaya’ya paha biçilemez bir **65 yaş armağanı** ve **otuzuncu evlilik yıl dönümü hediyesi** vermiştir.

Tarihî belgeler başta olmak üzere birçok kaynaktan veya birinci ağızlardan naklen edindiği bilgileri bir araya getirerek Türk aşı tarihi hakkında da mühim bilgiler ihtiva eden bu kıymetli eseri kaleme alan yazarı kutluyor, eşi Ayşe Gül Nişancı-Sertkaya ile birlikte “her şey için” diyecekleri nice sağlıklı uzun yıllar diliyoruz. Rif’at Paşa sülâlesinin dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya göç eyleyen mensuplarına rahmet, geride kalanlara ise uzun ömürler dileriz. Ayrıca böyle değerli bir eserin okuyucularla buluşmasına vesile olan Bilge Kültür-Sanat yayınlarına da teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- MELİKOĞLU, B. (2007), *Osman Nuri Eralp’in “Bakteriyoloji Dersleri” Adlı Kitabının Veteriner Hekimliği Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, viii+174 s.
- SERTKAYA, O. F. (2021), *Bir Türk Âilesi Rif’at Paşa Sülâlesi (Mehmed Rif’at Hüsâmeddin Paşa’nın yaşamı, ardılları ve öncülleri)*, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- SİNMEZ, Ç. Ç. & YAŞAR, A. (2011), Veteriner Hekimliği Yönüyle Mehmet Akif Ersoy. *Sağlık Bilimleri Dergisi (Journal of Health Sciences)*, 20(2), s. 143-149.
- UNAT, E. K. (1970), Osmanlı İmparatorluğu’nda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme. *Mikrobiyoloji Bülteni*, 4 (3), 159-175. (http://www.mikrobiyolbul.org/managete/fu_folder/1970-03/1970-04-03-159-175.pdf).